

ԲԱԼԱՅԱՆ Ռ.Ա.

Կանայք Արցախյան պատերազմի հերոսամարտում

«Հայոց աշխարհի փափկասուն տիկիները, որոնք փափուկ կյանքով և քնքուշ մեծացել էին բազմոցների և գահավորակների մեջ շարունակ բոքիկ ու ոտքով էին գնում աղոթատեղեր, առանց ծանձրանալու ուխտելով ու խնդրելով, որ կարողանան դիմանալ այն մեծ նեղությանը»:

Եղիշե, Վարդանի և ճայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989 թ., էջ 405

Հայոց ազգային ազատագրական պատերազմի պատմությունը հարուստ է հայ քաջորդիների, հայրենի հողի փրկության և ազատագրման համար պայքարի հերոսական էջերով, նրանց առյան զնով նվաճված հաղթանակներով:

Արցախի աշխարհաքաղաքական դիրքը ու գոյապահպանման խնդիրը պահանջել են, որպեսզի հայրենիքի ազատության գործին զինվորագրվեն նաև նրա քաջարի դուստրերը և իրենց մարտական խիզախումներով կանխեն արցախահայության դեմ ուղղված բարբարոսությունները:

Դեռևս վաղ ժամանակներում, երբ թաթարական հրոսակների և թուրքական բռնակալների լուծը ծանրացել էր Ղարաբաղի հայության վրա, Արցախի հայրենասեր դուստրերը փրկության ելքը տեսել են իրենց անձնագոհ պայքարի մեջ, վճռելով սուր վերցնել արցախյան հողը ուղք դրած ավեր ու ապականություն սփռող դահիճների դեմ:

Արցախի դուստրերը արժանի ներդրում են ունեցել գերմանա-ֆաշիստական զավթիչների դեմ ճակատագրական մարտերում, ջուլաթերելով հինավուրց ժամանակներից փառաբանված, արցախուհուն բնորոշ խիզախություն ու մարտունակություն:

1980-1990 ալան թվականներին, երբ արցախահայությունը պայքարի ելավ անկախության և հայության պահպանման համար և բազում հայրենասերներ ընդգրկվեցին արցախյան պատերազմի ժամանակներում, Արցախի խիզախ դուստրերը քաջ գիտակցելով հայ ժողովրդի արցախյան հատվածի վրա կախված վտանգը, առանց վարանելու զենք են վերցրել ու պատրաստակամություն հայտնել ազնիվ փրկության զոհասեղանին իրենց կյանքը զոհաբերելու համար:

Արցախյան պատերազմը ի հայտ է բերել և կոփել խիզախ, նախաձեռնող, պայքարում անմահանց և անձնագոհ, ազատություն տենչող տաղանդավոր հայրենասերների մի սերունդ, որը մարտի նետվեց նենգ թշնամու դեմ, նրան արժանի հակահարված տալու, իր ազատությունը զենքով նվաճելու համար:

Ռազմաճակատում հայ քաջորդիների հետ մեկտեղ վճռական գոտեմարտի ելան հայրենի հողի պաշտպանությանը զինվորագրված կանայք, որոնք իրենց անսպառ եռանդով ու անձնագոհ նվիրվածությամբ կերտեցին Արցախի հերոսական պատմությունը: Նրանց վտանգներով լի մարտական ուղին փառքով պսակվեց:

Արցախի հերոսամարտում առաջին վաշտի հրամանատար Բեկորի (Վշոտ Ղուլյանի) կողքին հայտնվեց ու քաջաբար մարտնչեց Արցախ աշխարհի պարծանքն ու պատիվը մարմնավորող, թատերական բեմահարթակը ռազմադաշտով փոխարինած, ռազմի դաշտում հրաշքեր գործող ժամնա Գալստյանը:

Դեռևս արցախյան շարժման արշալույսին փայլատակեց ժամնայի տաղանդը, որն աչքի ընկավ իր կրակոտ ու խելացի ելույթներով, շիտակ ու սկզբունքային խելքով:

Անպարտելիության գրավակամը համարելով միասնական պայքարը, ժամնան կոչ արեց կանանց, ռոբշնչեց նրանց անսահման հավատ ունենալ գալիք հաղթանակների նկատմամբ:

Իսկ այնուհետև դարաբաղյան պատերազմի և ողջ հակամարտության ընթացքում ժամնա Գալստյանը զենքը ցած չդրեց, իր ունակություններն ու կարողություններն ի սպաս դնելով հայրենիքի ազատության վեհ գործին:

Արցախյան գոյամարտի 10-րդ տարեդարձի առթիվ ԼՂՀ նախագահի հրամանագրով ժամնա Գալստյանը պարգևատրել է «Արիության համար», իսկ ՀՀ նախագահի հրամանագրով՝ «Մովսես Խորենացու» մեդալներով: 1998թ. նա արժանացել է Բրիտանական միջազգային կազմակերպության կողմից սահմանված «Ոսկե սիրտ» շքանշանին, որի վկայականի վրա գրված է «Ուրիշի ցավն ու տառապանքը կիսելու կարողության, մարդկանց լույս ու ջերմություն տվող սրտի համար»:

Կանայք անմասն չմնացին հերոսական պայքարից նաև թիկունքում:

Ծանր ու դժվարին ուղի է անցել արցախյան բանակի թիվ 46492 գործառնի հրամանատարի թիկունքի գծով տեղակալ, դժվարությունները չճանաչող, պատերազմի բռնվում թրժված, զնդապետի զինվորական աստիճանին հասած Էլմիրա Աղայանը: Հերոսաբար դիմակայելով պատերազմական շրջանի գրկացնեերին, Էլմիրա Աղայանը իր գործունեության ընթացքում օգնում էր դիրքերում մարտնչող մեր նվաճումները, ստեղծագործող աշխատանքն ու անդորրը պաշտպանող զինվորներին, դրսևորելով հոգատարություն և ուշադիր վերաբերմունք նրանց նկատմամբ:

Կանայք կամավորագրվել էին Արցախում կազմավորված ինքնապաշտպանության կանոնավոր մարտունակ բանակին:

1992թ սեպտեմբերն էր, երբ կապավոր, իսկ հետո կանանց ջոկատի հրամանատար Վարդուհի Գևորգյանը և Գայանե Առստամյանը ներկայացան Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանատար Արկադի Տեր-Թադևոսյանին կանանց ջոկատ ստեղծելու առաջարկությամբ: Վերջինս ընդառաջեց նրանց և երկու շաբաթվա ընթացքում համալրվեցին ջոկատի շարքերը:

Արցախյան ազատագրական պատերազմը ռազմի դաշտ տարավ շատ հայրենասեր կանանց, որոնք արիաբար մարտնչել են արցախյան պատերազմի հերոսամարտերում: Բերդաճորում, Խաչենում, Խժաբերդում, Ասկերանում, Մարտակերտում, Շուշիում և այլուր:

Բուժքույր Զուլխրա Չալոյապետյանը դեռ 1988թ. Մարտաբաղյան շարժման սկզբնական փուլում բժշկական օգնություն էր ցույց տալիս ցուցարարներին հանրահավաքներում և ցույցերում: Իսկ երբ արցախահայությունը բռնության դեմ ըմբոստացավ, պարսպվեց ու զենք վերցրեց հայրենի երկրամասը բարբարոս թշնամուց ազատելու համար, նա իր տեղը գտավ ազատամարտիկների շարքում ու իրեն դրսևորեց հերոսական արարքներով:

Զուլխրան իր առաջին մարտական մկրտությունն ստացավ Կրկմանի կրակակետերի վերացման ժամանակ: Հետո մասնակցեց Շուշիի, Ասկերանի և Մարտակերտի շրջանների գյուղերի ազատագրման մարտերին: Նրա մարտական ուղին 1993թ. բերեց Զուլխրային կենտրոնական պաշտպանության շրջանի առաջին գունդումակ, որտեղ նա բուժվեցում էր ղեկավարում, ու մնաց գունդատակի հետ մինչև 1994թ վերջը:

Մարտակերտի հեռուստապաշտարակի մոտ տեղի ունեցող մարտերում թշնամին չէր ուզում գիջել ռազմավարական նշանակություն ունեցող բարձունքը: Հայ ազատամարտիկները չէին նահանջում իրենց դիրքերից: Վիրավորներ ու զոհեր չատ կային: Փորձառու բուժքույրը նկատելով, որ թուրք ելուզակները փորձում են օդակի մեջ առնել հայ մարտիկներին, շտապեց ճակատի առաջնագծից հանել զոհվածներին ու վիրավորներին: Զուլխրան իր հոգատար ծեռքերով փրկում էր հարազատ լեռնաշխարհի ազատամարտիկներին, որոնք վստահում էին նրան ու ամեն մի մարտից առաջ նրա հետ կիսում իրենց գաղտնիքները: Զուլխրան գիտեր թուրքերի համատեղ մղած մարտերից, գիտեր նրանց յուրաքանչյուրի բնավորության դարաբաղյան հատուկ ինքնատիպ գծերը: Իսկ լեռնաշխարհի քաջերը հող-հայրենին ազատագրելու համար հերոսաբար կռվել, հաղթել և զոհվել գիտեին: Զուլխրան մարտնչում էր հայրենիքի պաշտպան մարտիկների կողքին «Գրադի» կրակահերթերի, հեռահար թնդանոթներից, հրաատյերից արժակած արկերի որոտների տակ: Պատահում էր՝ օրվա ընթացքում մի քանի անգամ վիրավորներ էր

հասցնում Ստեփանակերտի զինվորական հիվանդանոց արցախյան հերոսամարտերի թեժ կետերից՝ Մալիբեկլիից, Սակերամի ու Մարտակերտի գյուղերից:

Հայրենիքի ազատագրական կռիվներին զինվորագրված հերոսուհուն ամենուրեք «փրկարար Ձուխրա» էին կոչում:

Ազերի հրոսակների դեմ կատաղի կռիվներում՝ Դրմբոն, Չլդրան, Պոդոսագոմներ, Վաղուխաս, Գյուլաթաղ, Չափար, Տոմաշեն, Կուսապատ, Կիչան գյուղերի ազատագրման համար, արցախյան տուրք հողը հրի ու սրի մատնող թշնամու բարբարոսության դեմ մարտնչում էր մյուս արիասիրտ դուստր՝ Ստալինա Ասրյանը: Ստալինան ծնվել էր Բաքվում: Նա եկավ իր նախնիների բնօրրան Ստեփանակերտ 1989 թ., երբ Արցախում թուրք հրոսակախմբերի դեմ անգիջում պայքար էր ծավալվել, երբ մեր երկրամասի քաջասիրտ զավակները ստեղծել էին ինքնապաշտպանական խմբեր ու ջոկատներ թշնամու հարձակումները սանձելու նպատակով: Ստալինան 16 տարեկան էր: Իմանալով, որ արցախյան գոյամարտին բուժքույրեր են պետք, սովորեց բուժքույրական կուրսերում, ապա մեկնեց ռազմաճակատ ու դարձավ քաջ ազատամարտիկ Սամվել Հարությունյանի հրամանատարությամբ կազմավորված երրորդ գումարտակի բուժքույրը:

1992 թ. հոկտեմբերի 17-ին Կոծողոտ գյուղի մոտ Վլոդի մարտերից մեկում վիրավորվեց, բայց իրեն հատուկ վնասվածությանը և անձնագրի պահպանմանը չարունակեց մնալ Արցախի ռազմաճակատում: Նույն թվականի հոկտեմբերի 30-ին 2-րդ անգամ վիրավորվեց: Դրմբոնի զինվորական հիվանդանոցում ապաքինվելուց հետո շարունակեց իր մարտական ուղին, վառ էջեր գրելով հայրենիքի ազատության համար կենաց ու մահու պայքարի պատմության մեջ: Ստալինան զենքը ձեռքին մարտնչում էր հայրենի երկրամասի ազատագրության համար: Հարկ եղած դեպքում գնում էր նաև հետախուզության:

Վերջին մարտից առաջ, երբ հրամանատարությունը որոշել էր Ստալինային թողնել քիկուլքում, նա գերադասեց կանգնել գումարտակի հայրենյաց պաշտպան մարտիկների կողքին, մարտնչել նրանց հետ: 1993 թ. մարտի 20-ին, երբ թուրք ելուզակներից համարյա ազատագրվել էր Մարտակերտի շրջանի գյուղերը, Հակոբ Կամարի գյուղի մոտ նենգ թշնամու դավադիր ականից զոհվեց Ստալինան, չհասցնելով տեսնել հայրենի հողը ազատագրված, որը նրա միակ փափագն էր: Հայրենասեր ծնողների երախտապարտ դուստր Ստալինան քաջատեղյակ էր 1915 թ. հայոց ցեղասպանության և սոււմզայիթյան եղեռնագործության պատմություններին և արցախցիների հերոսամարտում հավատարիմ մնալով իր նախնիների քաջազնական, ազատաբաղձ ոգուն, «պատերազմի աստվածուհի» անվան արժանացավ:

Արցախի հերոսամարտերում, զինվորական կանանց շարքերում մաքառում և հրաշքներ էին գործում նաև դիպուկահար կանայք: Նման հերոսուհիներից է Մարտունու շրջանի Հացի գյուղում 1969 թ. ծնված Մարգարիտ Մարգարյանը: Նա սիրեց զենքը դեռևս դպրոցական տարիներին: Հաճախակի էր մասնակցում հրաձգային մրցույթներին ու առաջնային տեղեր գրավում: Նրա կարողությունները բազմապատկվեցին Շուշի քաղաքի ուսումնական գումարտական և կարճ ժամանակում տիրապետելով հրաձգության գաղտնիքներին, Արցախի քաջասիրտ դուստրը՝ Մարգարիտը, զինվորագրվեց հարազատ լեռնաշխարհի ինքնապաշտպանական ուժերին: Արցախյան հողի պաշտպանությունը նրա համար դարձավ գերագույն նպատակ ու անմնացորդ նվիրվեց Արցախի փոթփրկվող գոյապայքարին: Ազատագրական պայքարի բովում փայլատակեցին Մարգարիտի հմուտ նշանառուի ընդունակությունները: Մարգարիտը մասնակցեց Մարիբաբայի օպերացիային (1992 թ. նոյեմբերին), որով պետք է լուծվեր Շուշվա շրջանի ամբողջովին ազատագրելու խնդիրը: Թշնամին կատաղի գրոհների էր դիմում: Պետք է փշրել թշնամու դիմադրությունը և պատրաստվել նրա նենգ գործողություններին հակահարված տալու համար: Մարգարիտը զուսպ և աներկյուղ նշանի տակ էր առնում թշնամական զրահանքեքնան, և երբ հանկարծ մեքենայի միջից գլուխը բարձրացնել էր նշանառու ագերին, Մարգարիտը մեկ ակնթարթում իր դիպուկ և անվնաս հարվածով շարքից հանել է նրան: Նա շարունակեց իր մարտական ուղին և մասնակցեց Լաչինի մարդասիրական միջանցքի բացման համար կռիվներին:

1993 թ. հունվարին թշնամին մեծ ուժեր է կուտակել և շտապում էր ճեղքել ու գրավել Լաչինի միջանցքը: Պայթեցրել էին Գորիս-Ստեփանակերտ մայրուղու կամուրջը: Մարգարիտը գործողների շարքում, լեռնային անմատչելի դիրքերում գործում էր վստահ իր ուժերին, ոչնչացնելով թշնամական կրակակետերը: Մարգարիտի օրինակով, Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերին զինվորագրված հերոս դուստրերը վտանգելով իրենց կյանքը և կրակում էին թշնամու վրա, և կրակների ու ձյան միջից հանում, անվնաս տեղից հասցնում վիրավոր մարտիկներին:

Մարտերից մեկի ժամանակ, երբ թուրքական տանկը սպառնում էր հայ ազատամարտիկներին, Մարգարիտը անշեղ ու շեշտակի նշանառությամբ վերջ տվեց մեխանիկ թուրքի կյանքին, որին հետևեց թշնամու խուճապը մարտի դաշտից:

Մեկ անգամ էլ հերթական վիրավորների կյանքը փրկելիս, Մարգարիտի կողքին հանկարծակի հայտնվեցին 3 թուրք: Մինչև նրանց զարմացած հայացքներով չվարած նայում էին, Մարգարիտը հմուտորեն, արագությամբ ցատկելով իրեն ձորն է նետել ու փրկվել թուրք ելուզակներից: Մարգարիտի համբավը, նրա փառավորված անունը թնդում էր մարտադաշտում, Արցախում... Ամենուրեք «հմուտ նշանառու», «սնայալեր Մարգարիտ» էին կոչում նրան: Արցախի հերոս պաշտպանների շարքում Մարգարիտը մարտական խիզախումներով կերտում էր Արցախի հերոսական պատմությունը: Նա երազում ու մաքառում էր վերջնական հաղթանակին հասնելու համար: Սակայն 1993 թ. օգոստոսի 18-ին դարանակավ թշնամու զնդակից մարեց Մարգարիտի կյանքը խրամատում: Մինչդեռ մարտիկների հիշողության մեջ մնացել էին ամեն մարտից առաջ Մարգարիտի հեզմական ծիծաղով ասած խոսքերը. «Մեռնելն էլ ապրելու մի ձև է: Եթե զոհվեմ գերեզմանիս շատ ծաղիկներ կդնեք»:

Ազատագրական պայքարի ուղին ընտրած Արցախի դուստրերը վրիժառությամբ լի շարունակեցին սխառնքներ գործել: Նրանց հայրենյաց պաշտպանների շարքերում ու նրանց հետ զինակցած ծառս ելան բռնությունների դեմ, մարտնչեցին, որ բարբարոսությունը մուտք չգործի Արցախ ու հաղթանակի: Հայ նահատակների արյունով շաղախված ամեն մի թիզ հողի պաշտպանությունը ծնեց միացյալ ու հզոր բունաց թշնամու դավերը փշրելու ու խորտակելու համար:

Անահիտ Պետրոսյանը մասնակցեց Շուշան գյուղի ազատագրման մարտերին և «Գորգում սարի» վրա հակառակորդի դիրքերի գրոհին: Անահիտ Թամարայանը մարտի դաշտում կորցնելով ամուսնուն, վճռեց գնալ նրա հետքերով ու հասնել թուրք անկատար տենչերի իրականացմանը, հայ զենքի վերջին հաղթանակին: Լյուբա Հայրիյանը իրեն նվիրել է հայրենիքի պաշտպանությանը՝ շարունակելով տոկոսնություն ցուցաբերել հրետանային մարտկոցի կազմում: Արևիկ Մարգարյանը՝ Չլդրանից Ալիբաբ հաղթահարելով բազմաթիվ դժվարություններ, ապահովել է ռազմաժողովների տեղափոխման նարնոր գործը: Սվետլանա Աբրահամյանը չնայած իր վերքերին, երբեք չկորցնելով հավատը հաղթանակի նկատմամբ, վճռականությամբ շարունակել է մարտնչել Արցախի պատվի համար կատաղի կռիվներում: Գայանե Մեծլունյանը (Էջմիածնից) հակառակորդի բեռնատար մեքենա է պայթեցրել և փրկել հայ վիրավորներին մարտադաշտում: Ջնուռ ռադիստոկի Արեգա Մարգարյանը իր տաղանդաշատ ընդունակություններով իրականացրել է տարբեր շրջաններում գործող ռազմաջոկատների միջև անհրաժեշտ կապը, փայլուն կերպով կատարել իր առաջին մարտական առաջադրանքը Աղդամի շրջանի Բոյահմեդլի գյուղի ազատագրման ժամանակ: Երբեք չլքելով մարտադաշտը, նա 1994 թ. ապրիլի սկզբից բուժքույր էր Մարգարիտ Թադևոսյանի և Անահիտ Պետրոսյանի հետ թշնամու չղաղարող հակագրոհների պայմաններում: Արկերի, ականների ու զնդակների տարափների տակ, արհամարհելով մահվան սպառնալիքը նա առաջին բուժօգնություններ է ցույց տվել վիրավոր ազատամարտիկներին, հաջողությամբ հանելով նրանց կրակագծերից: Մինչև 1995 թ. իրադարձարը՝ Արեգա Մարգարյանը ցուցաբերելով համառություն, մնաց ռազմադաշտում, մինչև որ Մարտակերտի շրջանի Կարմիրավան գյուղի մատույցներում ավարտվեցին արցախյան զնդերի հուժկու գրոհները: Բուժքույր Լիդա Գրիգորյանը պահ տվեց իր 3 դուստրերին (Լուսինին, Արևիկին, Արփինեին) Սեդա

տատիկին ու մեկնեց ճակատ հերոսանալով խոջալուի, Շուշիի և Լաչինի ազատագրական մարտերում: Դրսևորելով ազգի քաջազնական ոգու զարթոնքը, կանայք անձնագրի կրիվներ մղեցին և ծանրակշիռ բաժինն ունեցան այնքան քանկ զնով ձեռք բերված հաղթանակում:

Հետևակի մարտական մեքենայի հրամանատար Անուշ Ավագյանը զոհվեց 1993 թ. փետրվարին Վաղուհասում, բուժքույր Քանաքարա Դարայանը զոհվեց «Գրադ» հրթիռային արկից ազատամարտիկ Արվիդ Բեզարյանի վերքը կապելիս, Քարագլուխ գյուղում:

Լեճա հակորյանը զոհվեց 1992 թ. հունիսին Կիչանի պաշտպանության համար մղված մարտերում:

Առ այսօր, Եվգենյա Առստամյանը, Արևիկ Սարգսյանը իրենց մարմնի մեջ արկի բեկորներ են կրում, իսկ դիպուկահար Կարինե Դանիելյանը գամված է անկողնում, դեռ չի ապաքինվել պատերազմի հասցրած ծանր վերքերից:

Արցախյան հերոսամարտերի կրակների միջով անցած կանայք, որոնք ուխտել էին ազատության համար զնալ մեծ զոհողությունների, իրենց սխրանքներով վեհացրել են մեր լեռնաշխարհի պատմությունը, սրբազործել պապերից ժառանգություն մնացած Արցախի իողը, որի պաշտպանությունը կմնա գերագույն նպատակ գալիք սերունդների համար:

Գրականություն

1. Եղիշե, Կարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Եր. 1989 թ., գլ. 3-րդ:
2. Ս. Լանգույլյան, Արծիվները բարձունքներ են տենչում, գիրք Ա., Եր. 1992 թ.:
3. Ս. Մարգարյան, Մարտակերտ. Չհայտարարված պատերազմի կիզակետ (փաստագրություն) Ստեփանակերտ, 1999 թ.:
4. В.Б.Арутюнян, События в Нагорном Карабахе, 1990 г.
5. Վ. Խոջաբեկյան, Արցախյան գոյապայքարը, Եր., 1994 թ.:
6. «Ազատ Արցախ», 1999 թ.
7. «Մարտիկ» թերթ, 1995-2000 թթ.:

Балаян Р.А.

Женщины в героических битвах арцахской войны

Резюме

В 1980 и 1990 годы, в годы тяжелых испытаний армянства Арцаха в борьбе против азеров, вместе с храбрыми сыновьями армянского народа сражались и доблестные дочери Арцаха, чей боевой, полный опасностью путь, увенчался славой.

Данная статья о самоотверженной деятельности женщин, проявленной в сражениях за освобождение Арцаха

Balayan R.A

"Women in heroic battles of Artsakh war"

Summary

In the 1980's and 1990's, in terrible ordeals years of the Armenians of Artsakh against Azeri, together with the brave sons of the Armenians people fought a battle and the daughters of Artsakh whose fighting dangerous way get crowned with fame.

The present article is about the selflessness archivity of the women in their battles of Artsakh liberation.